

УДК 821.161.3-821:801.7

**АПОВЕСЦЬ «МЁРТВЫМ НЕ БАЛІЦЬ»
У ПОЎНЫМ ЗБОРЫ ТВОРАЎ ВАСІЛЯ БЫКАВА Ў 14 ТАМАХ:
МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ І МЕТАДЫЧНЫЯ АСПЕКТЫ ТЭКСТАЛАГІЧНАЙ ПАДРЫХОТЎКІ ТЭКСТУ**

*канд. філал. навук, дац. Л.І. ПЯТРОВІЧАВА, В.В. АНДРЭЕВА
(Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт, Мінск)*

Разглядаецца тэкст аповесці Васіля Быкава «Мёртвым не баліць», апублікаваны ў 3 томе Поўнага збору твораў у 14 тамах. З дапамогай фронтальнай зверкі машынапісу, прыжыццёвых выданняў і тэксту Поўнага збору твораў, а таксама аналізу крыніц па творчай гісторыі аповесці (успамінаў, лістоў, інтэрв'ю), аўтары ацэньваюць узровень тэксталагічнай падрыхтоўкі тэксту і каментароў да яго, паказваюць асноўныя недахопы і перавагі выдання. Названы прычыны з'яўлення памылак набору ў сучасных выданнях, якія прычынова адрозніваюцца ад ранейшых з-за пераходу ад ручнога набору да машыннага сканавання і распазнавання друкаванага арыгінала. На падставе атрыманых звестак сфармуляваны метадалагічныя прыцыпы вывучэння тэкстаў аповесці ў прыватнасці і твораў 2-й паловы ХХ стагоддзя ўвогуле, метадычныя прыёмы падрыхтоўкі такіх тэкстаў да друку.

Уводзіны. У 2005 годзе ўбачыў свет першы том Поўнага збору твораў (ПЗТ) Васіля Быкава ў 14 тамах [1]. Гэтае надзвычай важнае для беларускай культуры выданне было падрыхтавана Саюзам беларускіх пісьменнікаў і выдадзена маскоўскім выдавецтвам «Время». Да студзеня 2010 года з друку выйшлі 8 тамоў. Метадалагічныя прыцыпы тэксталагічнай падрыхтоўкі тэкстаў для ПЗТ укладальнікі акрэслілі ў прадмове. Зыходзячы з словаў прадмовы, «рэдкалегія карысталася архіўнымі ды рукапіснымі матэрыяламі» [1, Т. 1, с. 6], а значыць, праводзілася навукова-даследчыцкая работа, што фармальна дазваляе назваць выданне крытычным. За асноўны тэкст прымаўся апошні па часе прыжыццёвы публікацыі. Там жа закранута метадыка каментавання тэкстаў: падаюцца звесткі пра крыніцу асноўнага тэксту і першую публікацыю твора, аднак не прыводзяцца тэксталагічныя разыходжанні. Укладальнікі спадзяюцца, што «14-томнік Васіля Быкава стане трывалым падмуркам наступных акадэмічных кнігазбораў Пісьменніка і Грамадзяніна» [1, Т. 1, с. 6]. Як правіла, тэксталагія не займаецца вывучэннем выданняў, якія з'явіліся пасля смерці аўтара і да падрыхтоўкі якіх аўтар не меў дачынення [2, с. 193]. Аднак каб ацаніць, у якой ступені ПЗТ можа быць падмуркам для наступных выданняў спадчыны Васіля Быкава, мы ў межах тэксталагічнага даследавання аповесці «Мёртвым не баліць» правялі фронтальную зверку тэкстаў адзінага захаванага машынапісу, прыжыццёвых публікацый і выдання 2006 года [3 – 7; 1, Т. 3, с. 5 – 242], прааналізавалі каментар да аповесці. Ацэнка пераваг і недахопаў выдання, на наш погляд, дазволіць скарэктаваць метадалагічныя прыцыпы падрыхтоўкі да друку твораў беларускіх пісьменнікаў 2-й паловы ХХ стагоддзя і канкрэтна В. Быкава, а таксама выпрацаваць метадычныя прыёмы работы з такімі тэкстамі.

Аналіз тэксту аповесці. Складальнікі ПЗТ узялі за асноўны тэкст публікацыю ў 4 томе Збору твораў у 6 тамах (1993) – апошняга прыжыццёвага выдання аповесці. Прынцып апошняга прыжыццёвага выдання, у якім прымаў удзел аўтар (прынцып апошняй волі аўтара), шырока выкарыстоўваўся ў 1930 – 1990-я гады і працягвае выкарыстоўвацца зараз. Аднак яшчэ ў 1954 годзе Б.В. Тамашэўскі настойваў на тым, што кананічнага тэксту быць не можа, што ў аснове работы тэксталага павінен быць не прынцып «волі аўтара», а ўся філалагічная навука, «разуменне» пісьменніка і яго тэксту [8, с. 29]; у той жа час К. Гурскі ўказаў на неабходнасць аддзяляць творчыя змены тэксту ад нятворчых [8, с. 17]. Сёння відавочна, што ніводнае аўтарытэтнае выданне не можа быць падрыхтавана без вывучэння ўсіх нарматыўных крыніц. Мехаічнае правядзенне прынцыпу «апошняй волі аўтара» недапушчальнае. У цэлым тэкст аповесці ў ПЗТ дакладна паўтарае выданне 1993 года. Аднак фронтальная зверка выявіла шэраг зменаў, унесеных рэдактарам (карэктарам), відавочна, без вывучэння іншых крыніц тэксту. Умоўна гэтыя змены можна падзяліць на дзве групы.

Першая група – памылкі набору, а таксама **лексіка-стылістычныя і графіка-арфаграфічныя выпраўленні.** Недакладнасці набору ў 1928 годзе былі падрабязна класіфікаваны Б.В. Тамашэўскім на падставе агульнай схемы працэсу набору [9]. Сёння працэс набору змяніўся: друкаваны тэкст, як правіла, не набіраецца ўручную, а скануецца. Аднак, і тэхнічныя памылкі маюць іншы характар:

1) праграма распазнавання тэксту блытае літары, знакі і іх спалучэнні, падобныя малюнкам, у выніку чаго ўзнікаюць словы і выразы без сэнсу: *а вось нам – а вось кам* (с. 34)¹; *сыплецца снег* –

¹ Далей у круглых дужках падаюцца нумары старонак паводле ПЗТ.

сьшіеца снег (с. 128); *вышыню – вышыню* (с. 133); *жыціё – жыцё* (с. 151); *Вось як! – Вось які* (с. 175); *не наша справа – не даша справа* (с. 194); *паддаўшы – падлаўшы* (с. 198). Літара *ё* распазнаецца як *е* і наадварот: *мой сусед – мой сусёд* (с. 6); *раздражнена – раздражнёна* (с. 125); *напружанне маё – напружанне мае* (с. 230) і інш. Памылковае у *хаце таксама святляе* (1993, с. 405) ПЗТ дае як у *хаце таксама святлае* (с. 143) замест правільнага *святлее*;

2) часам няправільна распазнаным аказваецца рэгістр – малая літара распазнаецца як вялікая і наадварот: *намацаваю... нагрудную кішэнь і дастаю сваё пасведчанне – намацаваю... нагрудную кішэнь І дастаю сваё пасведчанне* (с. 50); *Ён яшчэ ніжэй* [пачатак сказа] – *ён яшчэ ніжэй* (с. 112);

3) паколькі папера, на якой друкуюцца кнігі, часам мае недастатковую шчыльнасць, бачны літары, надрукаваныя на адвароце, з-за чаго ў сканаваным і распазнаным тэксце з'яўляюцца лішнія знакі (найчасцей кропкі): *пад яе востранькім падбародкам – пад яе. востранькім падбародкам* (с. 67); *рванём у тыл – рванём І у тыл* (с. 85); *і сон, сон – і сон, І сон* (с. 85) і інш.;

4) калі ў кнізе, з якой сканаваўся тэкст, слова надрукавана з пераносам, вельмі высокая верагоднасць, што ў распазнаным тэксце гэты перанос у выніку змены паласы набору і (ці) шрыфта пераўтвораўца ў злучок: *дасягае зеніту – дасягае зені-ту* (с. 66); *прадаўжаецца – прадаў-жаецца* (с. 240). Адваротны бок гэтай з'явы – знікненне злучка там, дзе ён павінен быць, калі ў арыгінале злучок супаў з пераносам: *што-колены – штоколены* (с. 97); *вось-вось* (с. 469) – *восьвось* (с. 215).

Даволі шмат выпраўленняў зрабіў карэктар, які хацеў палепшыць тэкст: *Пярэдні ў акуларах тады таксама паварочваецца – Пярэдні ў акуларах тады паварочваецца* (с. 24); *Тут цяжолых паложам – Тут цяжолых паложым* (с. 53); *на брыцы – на брыццы* (с. 111); *тваю лапушку – твою лапушку* (с. 122); *з нервовай упартасцю – з нярвовай упартасцю* (с. 128); *ускідаецца да танка – ускідваецца да танка* (с. 165) і інш. Такія выпраўленні парушаюць творчую волю аўтара, які, як вядома, памёр у 2003 годзе і не прымаў удзел у падрыхтоўцы выдання, якое разглядаецца.

Да таго ж, рэдактар сказаў аўтарскую зноску: ва ўсіх выданнях фраза *Іх бін кайн нацы. Іх бін ляд лерэр* перакладзена аўтарам як *Я не фашыст. Я сельскі настаўнік. У ПЗТ зноска заменена на Я не нацыст. Я вясковы настаўнік* (с. 83). Магчыма, гэты пераклад больш дакладны, аднак зноскі з'яўляюцца часткай аўтарскага тэксту, таму даваць іншы пераклад можна толькі ў каментарых.

У двух выпадках умяшальніцтва рэдактара было карысным і апраўданым. Так, фраза *прамень ліхтара ярка ўпіраецца ў настырчную постаць Сахно* друкавалася няправільна ва ўсіх прыжыццёвых выданнях аповесці. Правільны варыянт даецца ў машынапісе «Маладосці» – *настырчаную постаць*, і гэтак фраза і надрукавана ў Поўным зборы. Па сутнасці, выпраўленне было кан'ектурай (папраўкай па здагадцы), якая пацвердзілася тэкстам машынапісу. Фраза *там усё на ліцо* [3, № 8, с. 29] мае аднолькавае напісанне і ў машынапісе, і ва ўсіх прыжыццёвых выданнях. Аднак прыслоўе *наліцо* (русізм) павінна пісацца разам. І ў Поўным зборы твораў надрукавана яно менавіта так.

Прычына з'яўлення некаторых скажэнняў незразумелая: *муштук – мушт* (с. 72); *секунд – секууд* (с. 137). Магчыма, апошняя змена была ўнесена карэктарам, які хацеў выправіць няправільна распазнаную літару *н*, але набраў замест яе суседнюю. Сказ *Так і ёсць: выскраблены чымсьці вострым надпіс «Коваль М.»*, *я не магу ўтрымаць здзіўлення і раблю крок да разведчыка* з невядомых прычын падзелены на два: *Так і ёсць... надпіс «Коваль М.»*. *Я не магу...* (с. 181). Магчыма, тут комплекснае скажэнне: праграма няправільна распазнала коску ці рэгістр літары *я*, а карэктар «выправіў» памылку.

Толькі адна памылка набору перайшла ў ПЗТ з тэксту 1993 года: *выгляд – вягляд* [7, с. 15].

Другую групу складаюць пунктуацыйныя і кампазіцыйныя выпраўленні. М.П. Аляксееў справядліва называў пунктуацыю «адным з самых уразлівых бакоў любой тэксталагічнай работы» [10]. У стаўленні да аўтарскай пунктуацыі меркаванні тэкстолагаў разыходзяцца. С.А. Рэйсер лічыць, што аўтарская воля на знакі прыпынку не пераносіцца: «Незалежна ад дзеянняў пісьменніка ў гэтай галіне тэкстолаг павінен запоўніць пунктуацыйныя лакуны, а дзе трэба, прывесці тэкст у яснасць і нават рэканструяваць яго» [11, с. 58, 61]. Ён лічыць, што выражанасць волі можа быць даведзена толькі ў тым выпадку, калі адмысловае даследаванне выявіла своеасаблівую пунктуацыйную сістэму аўтара. В.С. Нячаева сцвярджае, што «на змяненне пунктуацыі аўтара тэкстолаг не мае права» [12, с. 86].

Мы лічым, што найперш неабходна імкнуцца да яснасці думкі, выразнасці аўтарскага прачытання. Папраўкі пунктуацыі, на наш погляд, неабходны там, дзе можна давесці скажэнне аўтарскай інтэрпрэтацыі тэксту. Найбольшай хібай выдання ў гэтым плане можна лічыць некарэктную разбіўку на абзацы. Дзяленне на абзацы – частка кампазіцыйнай сістэмы аповесці. На жаль, за савецкім часам з-за асаблівасцяў набору абзацы маглі даваць і прыбіраць – каб пазбавіцца вісячых радкоў, скараціць/расцягнуць тэкст на спускавай паласе і інш. Таму выданні савецкага часу не з'яўляюцца бездакорнымі праваднікамі волі аўтара ў гэтым кірунку. Аднак і абыходзіцца вольна з дзяленнем тэксту, фармальна аўтарызаваным, нельга.

У Поўным зборы твораў сустракаецца больш за 50 выпадкаў, калі сказ пачынаецца з абзаца, якога ў ранейшых выданнях не было: *Пакамечаныя полы яго шынялька...* (с. 17); *Снегавая пацяруха...* (с. 20); *Кротаў перастае жаваць* (с. 27) і інш. У адным выпадку абзац разбівае рэпліку, што можа ўвесці чытача ў заблуджэнне (знак Z паказвае лішні абзац): *І танк. Стаіць, кукурузай абкладзены. Z «Тыгр»!* (с. 30). Аднак нельга сказаць, што прычына з'яўлення новых абзацаў у тым, што ў выданні-крыніцы новы радок пачынаецца з вялікай літары, што было адной з найверагоднейшых прычын такой памылкі друку пры ручным набору.

Радзей абзац набраны ў падбор да папярэдняга: *Танкіст зноў збочвае разгарачаны твар* (с. 179); *Пакуль мы на адным пралязем праз вузкія дзверы...* (с. 191). Дужа псуе тэкст знікненне абзаца пасля рэплікі дыялога (на месцы знака Z павінен быць абзац): *Таварыш капітан, лейтэнант Касенка каня не даюць. Z Камбат шчыра дзівіцца...* (с. 22); *Вы разумееце: танкі. <...> Z Камандзір азіраецца* (с. 50) і інш. (больш за 20 выпадкаў).

Толькі ў адным выпадку рэдактар слухна аб'яднаў два абзацы (абзац, пазначаны Z, скасаваны): *Так, так, – ажыўляецца Сахно... <...> Z – Так, так, цікава. Ты запісвай* (с. 62). Тут лагічна працягваецца рэпліка персанажа, таму можна казаць, што ва ўсіх папярэдніх выданнях яе другая частка неапраўдана пачыналася з новага абзаца.

Большасць пунктуацыйных выпраўленняў зроблены прафесійна і не выклікаюць пярэчанняў. Рэдактар паслядоўна выпраўляе памылковае адасабленне канструкцыі *да таго ж: Да таго ж хлопец, напэўна, чакае* (с. 8) і інш. Абсалютна слухна пастаўлена коска, якая адасабляе дзеепрыслоўны зварот, у сказе *Зачэрпнуўшы шэраю, хатняга вязання сподкай чыстага снегу, ён з асалодай смочка яго...* (с. 18), правамерна закрыты параўнальны зварот у фразе *наварочваецца і, нібы старшы сярод іх, нешта гергеча* (с. 24). Аўтар, відаць, памылкова расцаніў развітае азначэнне як дзеепрыметны зварот і адасобіў яго коскай: *Захінутая ў грубы брызентавы плашч, цётка падазрона пазірае на мяне*. Рэдактар выправіў памылку (с. 221).

Некаторыя выпраўленні аднаўляюць тэкст машынапісу і часопіснага варыянту: *Тое, што ён так складна загаварыў, па-нямецку – Тое, што ён так складна загаварыў па-нямецку* (с. 141); *Так сказаць па сямейнай традыцыі – Так сказаць, па сямейнай традыцыі* (с. 175).

У асобных выпадках выпраўленне пунктуацыі дапамагло праясніць аўтарскую думку. Дагэтуль ва ўсіх выданнях друкавалася *І я прыкмячаю на ім штось новае, невядомае мне, мусіць, нейкія сляды нялёгкага, пакутна-сталлага, ужо, што прыйшло да яго за час нашай ростані*. Рэдактар зняў коску перад прыслоўем *ужо* – і замест сказа стаў зразумелы: *сляды нялёгкага, пакутна-сталлага ўжо* (с. 75). Інтанацыйную завершанасць набыла фраза *На вайне – там быў парадак* (с. 155), калі рэдактар паставіў у ёй працяжнік.

Не заўжды, аднак, рэдактар меў рацыю ў выпраўленні пунктуацыі. Сказ *Юрка ўсё ў непрытомнасці і, калі б не рэдкія ціхія стогны, здаваўся б зусім нежывы* з выдання 1982 года друкуецца без першай коскі адасабленага звароту. Аднак рэдактар, замест таго, каб вярнуць правільны аўтарскі варыянт, паставіў коску перад злучнікам *і* (с. 180). Дарэмна пастаўлена коска паміж аднароднымі акалічнасцямі *і сёння, і заўтра* (с. 20), паколькі яны ўтвараюць цеснае сэнсавое адзінства і вымаўляюцца без інтанацый пералічэння.

Нягледзячы на тое, што памылак набору ўвогуле ў гэсце, які разглядаецца, даволі шмат, пунктуацыйных сярод іх мала. У адным месцы няправільна распазнаны праграмай знак прыпынку: двукроп'е замест кропкі (*Другога валёнка зусім няма:*, с. 205), у іншых – адсутны прабел (*відаць, не імкнучыся*, с. 122), прапушчана кропка як частка знака *?!.* (с. 19). Верагодна, гэта звязана з асаблівасцямі чытання (вядома, што чалавек чытае не палітарна, але паслоўна), у выніку чаго пунктуацыя як інструмент сінтаксічнай будовы сказа больш звяртае на сябе ўвагу.

Аналіз каментаря да аповесці. Поўны збор твораў Васіля Быкава ў 14 тамах – навукова каментаванае выданне. Аднак узровень каментавання ў розных тамах неаднолькавы: каментары першых тамоў значна бяднейшыя за навукова-даведкавы апарат тамоў 7 і 8. У першых тамах змешчаны тэксталагічны каментар, часам дапоўнены звесткамі гісторыка-літаратурнага характару. Каментар да аповесці «Мёртвым не баліць» – найбольш падрабязны. Ён змяшчае звесткі па датаванні, творчай гісторыі аповесці. Аднак аналіз інфармацыі, прыведзенай у каментары, паказвае, што многія звесткі ў ім не адпавядаюць рэчаіснасці.

Звесткі пра датаванне твора абмежаваны фразай «Датуецца паводле аўтарскай пазнакі 1965 г.». Так, кніжныя выданні сапраўды змяшчаюць пад тэкстам дату «1965». Аднак мы маем дастаткова звестак, каб даць больш дакладную дату напісання: лета 1964 – да 20 лютага 1965. Дата пачатку вызначаецца з успамінаў Васіля Быкава: «“Мёртвым не баліць” пісаў у асноўным улетку» [13, с. 235]. З словаў аўтара зразумела, што гэта лета 1964 года. Дата заканчэння работы прыблізна вядомая з ліста В. Быкава да

Л. Лазарава за 20 лютага 1965 года: «Толькі што скончыў новую аповесць пра вайну» [14, Ч. 1, с. 362]. Такім чынам, шырокая дата напісання твора павінна быць пазначана ў каментарых у дадатак да аўтарскай.

Далей падаюцца звесткі літаратуразнаўчага характару: «У аўтарскім жанравым вызначэнні гэта аповесць. Частка сучасных літаратуразнаўцаў называюць твор раманам». Такое сцвярджэнне патрабуе падмацавання спасылкай на адпаведныя публікацыі. Нам такая думка вядомая з успамінаў самога Васіля Быкава: на абмеркаванні аповесці ў часопісе «Малодосць» «нехта сказаў, што гэта ўжо не аповесць, а паўнакроўны раман» [13, с. 238]. Такого азначэння жанру аўтар, паводле яго ўспамінаў, пазбягаў. Таксама раманам назваў аповесць «Мёртвым не баліць» Л. Лазараў у лісце ад 19 сакавіка 1966 года [15], але пазней і ён называе твор аповесцю [16].

Далей даволі патрабязна апісваецца выдавецкі лёс аповесці. Згадваецца першая публікацыя твора па-беларуску («з цэнзурнымі купюрамі», часопіс «Малодосць», 1965, № 7, 8) і ў перакладзе на рускую мову (часопіс «Новый мир», 1966, № 1, 2). Падаюцца звесткі пра падзеі вакол аўтара, звязаныя з хваляй крытыкі, якая абрынулася на яго пасля выхаду аповесці. Згадваецца, што ўпершыню ў асобным выданні аповесць была надрукавана за мяжой, у СССР першае кніжнае выданне – у 1982 годзе («з цэнзурнымі купюрамі»).

На жаль, неабходна канстатаваць, што прыведзеная інфармацыя не дае чытачу поўнага, цэласнага разумення значнасці з’яўлення такой аповесці ў літаратурным працэсе. Згаданыя ўкладальнікамі «цэнзурныя купюры» не раскрываюцца і нават не характарызуюцца. Не падаюцца звесткі пра аўтара перакладу на рускую мову, пра эмігранцкае выданне: калі яно выйшла? дзе? што было крыніцай тэксту?

Натуральна, цэнзурныя купюры, калі будзе магчыма давесці іх нятворчы характар, павінны быць адноўлены ў тэксце. Звесткі пра эмігранцкае выданне неабходна дапоўніць годам і месцам выхаду (1965, Мюнхен), а таксама інфармацыяй пра крыніцу тэксту. Вядома, што Васіль Быкаў для гэтага выдання выслаў часопіс «Малодосць». Гэтыя звесткі пацвярджаюцца тэкстам аповесці і выявай на вокладцы кнігі, якая паўтарае застаўку да часопіснай публікацыі. Такім чынам, калі цэнзурныя купюры былі ў часопісе «Малодосць», дык яны засталіся і ў эмігранцкім выданні, бо гэтыя тэксты ідэнтычныя (калі не зважаць на тое, што мюнхенскае выданне падае тэкст аповесці ў адаптаваным правапісе – «тарашкевіцы»). Між тым С. Навумчык у «Пасляслоўі» да кнігі «Быкаў на Свабодзе» сцвярджае: «У 1965 годзе супрацоўнікі Свабоды самым непасрэдным чынам паспрыялі таму, каб быкаўскае слова дайшло да чытача ў нескажонным выглядзе – у Мюнхэне, дзе размяшчалася штаб-кватэра Свабоды, была выдадзеная ў непадцэнзурным варыянце аповесць “Мёртвым не баліць”» [17, с. 502]. У каментары да аповесці ў ПЗТ таксама ўскосна гаворыцца пра непадцэнзурнасць эмігранцкага выдання. Гэта кажа пра тое, што аўтары гэтай заявы не даследавалі тэкст, ніколі не чыталі машынапісу.

Гісторыя кніжнага выдання 1982 года можа быць пададзена больш падрабязна, фразу «з адпаведнымі цэнзурнымі купюрамі» неабходна раскрыць. Выданне 1982 года і сапраўды падпала пад паўторную цэнзуру. Прынамсі, дакументальна пацверджана словамі галоўнага рэдактара выдавецтва «Мастацкая літаратура» Міхала Дубянецкага, што адзін з урыўкаў – споведзь былога камандзіра дванаццаці загінулых штрафных ротаў – быў скарачаны [14, Ч. 2, с. 175]. Каб больш падрабязна ацаніць перапрацоўку твора для выдання 1982 года, неабходна прааналізаваць таксама гранкі з рэдактарскімі і аўтарскімі праўкамі, якія захоўваюцца ў Дзяржаўным музеі гісторыі беларускай літаратуры.

Далей у каментары сказана: «На Беларусі без цэнзурных скарачэнняў аповесць “Мёртвым не баліць” была апублікавана толькі праз 24 гады – у кнізе “У тумане”». Аналіз прыжыццёвых перавыданняў аповесці, машынапісу, а таксама іншых крыніц, якія змяшчаюць звесткі па гісторыі тэксту (успаміны, лісты), паказаў, што тэкст аповесці 1989 года поўнасю паўтарае тэкст 1982 года за выключэннем некалькіх правак, зробленых, відавочна, рэдактарам. Няма ніякіх звестак, што аўтар рыхтаваў гэты тэкст да друку, наадварот, для выдання 1993 года (у 4 томе Збору твораў у 6 тамах) быў узяты тэкст 1982 года. Гэта значыць, што аўтар, які прымаў удзел у падрыхтоўцы шасцітомніка, не лічыў выданне 1989 года лепшым.

Усе цэнзурныя скарачэнні і ў зборніку «У тумане», і ў 4 томе Збору твораў у 6 тамах захаваліся. Выданне 1993 года папоўнілася толькі тэкстам песні, якую спявае сяржант (яго поўнага варыянту няма і ў машынапісе – трэба думаць, што аўтар не рашыўся за савецкім часам напісаць яго). Такім чынам, укладальнікі не мелі рацыі, кажучы пра непадцэнзурнасць тэксту 1989 года.

У каментары няма звестак пра адзіны рукапіс аповесці «Мёртвым не баліць», які захаваўся, – машынапіс з архіву часопіса «Малодосць» [3]. На час падрыхтоўкі першага кніжнага выдання аповесці ён ужо быў у Беларускай дзяржаўнай архіве-музеі літаратуры і мастацтва. Мяркуючы па ўсім, ім ніхто не карыстаўся, апроч С. Шапрана ў 2006 годзе. Падобна, пра тое, што ён захаваўся, не ведаў і сам Васіль Быкаў.

Метадалагічныя і метадычныя аспекты падрыхтоўкі да друку. Такім чынам, пры падрыхтоўцы тэксту да друку было дапушчана шмат скажэнняў: памылкі набору, некарэктныя выпраўленні. Найбольшай хібай выдання можна назваць з’яўленне і знікненне абзацаў, што часам істотна ўскладняе чытанне.

Недатыкальнасць аўтарскага тэксту без дастатковых на тое падстаў павінна стаць першым метадалагічным прынцыпам пры падрыхтоўцы да выдання твораў беларускіх пісьменнікаў 2-й паловы XX стагоддзя.

Практычна ўсе карэктныя выпраўленні, праведзеныя ўкладальнікамі, аднаўляюць тэкст машынапісу. Гэта сведчыць **пра неабходнасць работы з нарматыўнымі крыніцамі**, а таксама сцвярджае аўтарытэтнасць тэксту, падрыхтаванага непасрэдна аўтарам, што можна лічыць другім метадалагічным прынцыпам.

Што тычыцца каментароў, дык мы бачым, што іх падрыхтоўка патрабуе грунтоўнага вывучэння жыцця і творчасці Васіля Быкава. Значна дапаможа ў іх падрыхтоўцы даследаванне С. Шапрана «Васіль Быкаў: гісторыя жыцця ў дакументах, публікацыях, успамінах, лістах» [14]. Аднак звесткі з гэтай кнігі таксама павінны быць пераправераны: аўтар, спасылаючыся на машынапіс аповесці, які знаходзіцца ў БДАМЛіМ, няправільна падае нумар адзінкі захавання другой тэчкі – не 368, як ёсць насамрэч, а 366. На жаль, нават самы аўтарытэтны даследчык не застрахаваны ад памылак, і гэта яшчэ раз патрабуе пільнасці ад рэдактара-тэксталага. Таму адным з важнейшых метадалагічных прынцыпаў падрыхтоўкі крытычнага выдання твораў 2-й паловы XX стагоддзя сёння можна назваць **вывучэнне ўсіх вядомых крыніц тэксту** (а таксама выданняў, удзел аўтара ў падрыхтоўцы якіх невядомы) **і творчай гісторыі тэксту**.

Аналіз тэксту аповесці ў ПЗТ дазволіў вызначыць таксама праблемныя месцы ў методыцы падрыхтоўкі друкаванага выдання сёння:

- пільнай увагі наборшчыка і карэктара патрабуюць асабліва сці распазнавання сканаванага тэксту, некарэктныя пераносы словаў з радка на радок, разбіўка тэксту на абзацы і інш.;

- няяснасць тэксту, невыразнасць альбо незразумеласць думкі павінны быць, па магчымасці, выпраўлены з дапамогай ранейшых тэкстаў, удзел аўтара ў падрыхтоўцы якіх не выклікае сумніваў. Калі пра правільнае прачытанне можна толькі здагадацца, меркаваны варыянт (кан'ектуру) можна прапанаваць у каментарых. Што тычыцца пунктуацыйных выпраўленняў, дык тут кан'ектуры – пры ўмове іх дастатковай абгрунтаванасці – могуць уносіцца проста ў асноўны тэкст без каментавання;

- пры падрыхтоўцы каментароў абавязковым метадычным прыёмам павінна стаць праверка фактычнай дакладнасці прыведзеных звестак па нарматыўных крыніцах. Укладальніка таксама не павінна задавальняць аўтарская дата: для твораў 2-й паловы XX стагоддзя можна і трэба праводзіць больш дакладную даціроўку.

Заклучэнне. Упершыню ў Беларусі за выданне Поўнага збору твораў пісьменніка ўзялася грамадская арганізацыя. Аднак брак фінансавання і прафесійных тэксталагічных навыкаў не мог не адбіцца на якасці выдання. Трэба прызнаць, што першыя тамы ПЗТ Васіля Быкава ўсё ж не могуць называцца крытычным выданнем: тэксталагічная работа пры іх падрыхтоўцы праводзілася паверхнева, звесткі не правяраны і таму, як у выпадку з аповесцю «Мёртвым не баліць», шмат у чым непраўдзівыя. Гэта паказвае, што ў выданні нацыянальнай класікі павінна прымаць удзел шырокае кола спецыялістаў і такія праграмы павінны мець фінансавую падтрымку дзяржавы. Вынікам скаардынаванай работы дзяржаўных і грамадскіх структур, мы ўпэўнены, можа стаць магчымасць своечасова рэагаваць на патрэбы чытача, павышэнне культуры выдання, у прыватнасці, і культуры грамадства ў цэлым.

Тамы 7 і 8 падрыхтаваны на значна больш высокім тэксталагічным узроўні. Разгорнутыя каментары А. Мінкуса, А. Пашкевіча і С. Шапрана змяшчаюць інфармацыю пра крыніцы тэксту, тэксталагічную варыянтнасць, раскрываюць творчую гісторыю тэкстаў і інш. Істотна паспрыялі паляпшэнню выдання Ірына Міхайлаўна Быкава і дырэктар Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва Ганна Вячаславаўна Запартыка. Дзякуючы гэтым асобам вывучэнне творчасці нацыянальнага класіка Васіля Быкава сёння ўзнята на новы навуковы ўзровень.

ЛІТАРАТУРА

1. Быкаў, В. Поўны збор твораў: у 14 т. / В. Быкаў. – Мінск: Саюз беларускіх пісьменнікаў; М.: Время, 2005. – Т. 14.
2. Лихачев, Д.С. Задачи текстологии // О филологии / Д.С. Лихачев; предисл. Л.А. Дмитриева. – М., 1989. – С. 173 – 203.
3. БДАМЛіМ. – Фонд 37. – Воп. 1. – Адз. зах. 365, 368.
4. Быкаў, В. Мёртвым не баліць: аповесць / В. Быкаў // Маладосць. – 1965. – №. 7. – С. 13 – 96; № 8. – С. 11 – 86.
5. Быкаў, В. Збор твораў: у 4 т. / В. Быкаў. – Мінск: Маст. літ-ра, 1982. – Т. 4. – С. 144 – 360.
6. Быкаў, В. У тумане: аповесці / В. Быкаў. – Мінск: Маст. літ-ра, 1989. – С. 97 – 312.
7. Быкаў, В. Збор твораў: у 6 т. / В. Быкаў. – Мінск: Маст. літ-ра, 1993. – Т. 4. – С. 285 – 494.
8. Гришунин, А.Л. Исследовательские аспекты текстологии / А.Л. Гришунин; РАН. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. – М.: Наследие, 1998. – 416 с.

9. Томашевский, Б.В. Писатель и книга: Очерк текстологии / Б.В. Томашевский. – Л.: Прибой, 1928. – 229 с.
10. Алексеев, М.П. Текстологические особенности издания И.С. Тургенева / М.П. Алексеев // Текстология славянских литератур. – Л.: Наука, 1973. – С. 17.
11. Рейсер, С.А. Основы текстологии / С.А. Рейсер. – 2-е изд. – Л.: Просвещение, 1978. – 175 с.
12. Нечаева, В.С. Проблема установления текстов в изданиях литературных произведений XIX и XX веков // Вопросы текстологии: сб. ст. / АН СССР. Ин-т мировой литературы им. А.М. Горького; под ред. В.С. Нечаевой. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – С. 29 – 88.
13. Быкаў, В. Доўгая дарога дадому / В. Быкаў. – Мінск: Кніга, 2004. – 544 с.
14. Шапран, С. Васіль Быкаў: Гісторыя жыцця ў дакументах, успамінах, лістах: у 2 ч. / С. Шапран. – Мінск; Гародня, 2009. – Ч. 1. – 734 с. – Ч. 2. – 774 с. – (Бібліятэка Бацькаўшчыны. Людзі Беларусі; Гарадзенская бібліятэка).
15. «Пішу як умею, як разумею»: перапіска Васіля Быкава і Лазара Лазарава // Дзеяслоў.
16. Лазарев, Л. Правда останется / Л. Лазарев // Знамя. – 2003. – № 12.
17. Быкаў на Свабодзе / рэд. і укл. С. Навумчык. – Радыё Свабодная Эўропа; Радыё Свабода, 2004. – 536 с.

Паступіў 11.02.2010

**THE SHORT NOVEL “THE DEAD FEEL NO PAIN”
IN V. BYKAU’S COMPLETE WORKS IN 14 VOLUMES:
METHODOLOGICAL AND METHODICAL ASPECTS OF TEXTUAL PREPARATION**

L. PJATROVICHAVA, V. ANDREEVA

The text of the V. Bykau’s short novel “The Dead Feel No Pain” published in the 3rd volume of Complete Works in 14 volumes is analyzed in this paper. Its textual preparation was estimated with frontal revise of all lifetime publications, typescript and novel text in Complete Works in 14 volumes. The authors examined a number of sources related to the history of the short novel creation such as memoirs, letters, interviews etc. The comments were analyzed as well. Some strengths and weaknesses of this publication were detected. The researchers allocate new reasons for emergence of misprints due to the change from hand-setting to scan and machine character recognition. Methodological principles and methods of textual preparation of V. Bykau’s texts and other writers’ texts in the second half of 20 century were formulating on the base of this investigation.